

Маслюк Наталія

Семантико-синтаксичний потенціал синкретичних підрядно-сурядних сполучників (на матеріалі творів В. Шевчука)

1. Актуальність

Традиційний підхід до частиномовного поділу визначає сполучники як невідмінюваний / незмінний (за лексико-граматичною класифікацією) неповнозначний (за лексико-семантичними ознаками) підклас службових слів або службову частину мови (Коломієць, Майборода, 1969, с. 24–26, Караман, 2011, с. 177, 293), що є засобом зв'язку предикативних частин або однорідних членів речення. Однак сучасні синтаксисти відзначають здатність сполучних засобів переважно в межах складного речення виражати семантику відношень (Вихованець, Городенська, 2004, с. 346, Городенська, 2010, с. 13). Сполучники можуть поєднувати граматично нерівноправні частини, виражаючи підрядний зв'язок, або ж пов'язувати граматично рівноправні частини чи конденсати таких частин (однорідні члени речення), постаючи виразниками сурядного зв'язку (Городенська, 2010, с. 14). Зміна підходів до класифікації складних речень в аспекті теорії перехідності (Шитик, 2014) актуалізувала дослідження способів вираження сполучниками синкретичного сурядно-підрядного та підрядно-сурядного синтаксичного зв'язку, що зумовило оновлення їхньої класифікації (Городенська, 2007, с. 5, Шитик, 2014, с. 106).

Простеження динамічних процесів у сфері вживання сполучних засобів уможливлене багатим ілюстративним матеріалом, який демонструє сучасний художній дискурс. На думку А. П. Загнітка, аналіз службовості як мовного явища в його реалізації в певній дискурсивній практиці сприятиме розширенню потрактування класичною граматикою специфіки функціонування сполучників як службових елементів та встановленню закономірностей їх лексикографічного тлумачення (Загнітко, 2012, с. 8). З огляду на це, потребують докладного вивчення особливості функціонування синкретичних сполучників на сучасному етапі розвитку мови.

2. Аналіз останніх досліджень та публікацій

У сучасній українській граматиці активно обговорюваним є питання особливостей функціонування мовних одиниць, що постають виразниками семантико-синтаксичних відношень у синкретичних складних реченнях.

Питанням функційно-граматичних особливостей сполучника як частини мови присвячено окремі розділи в працях І. Р. Вихованця та К. Г. Городенської (Вихованець–Городенська, 2004). У монографії А. П. Загнітка (Загнітко, 2014) із погляду сучасних підходів окреслено диференційні ознаки сполучника як службової частини мови. Особливості семантико-синтаксичного функціонування сполучників сурядності і підрядності з'ясовано в дослідженнях Г. С. Весельської (Весельська, 2014), О. П. Кадочнікової (Кадочнікова, 2016), О. В. Ковтун (Ковтун, 2014), Р. О. Христіанінової (Христіанінова, 2013), Н. Ю. Ясакової (Ясакова, 2001) та ін.

Аналіз засобів синтаксичного зв'язку з погляду формально-синтаксичного та семантико-синтаксичного підходів представлено в дослідженнях К. Г. Городенської (Городенська, 2006, 2010), Л. В. Шитик (Шитик, 2014). Зокрема, у монографії «Сполучники української літературної мови» та в «Грамматичному словнику української мови: Сполучники» К. Г. Городенська подала систематизований опис сполучних засобів, з'ясувавши особливості їх граматичного та семантико-синтаксичного функціонування (Городенська, 2006, 2010). На основі концептуальних положень цієї типології, Л. В. Шитик розробила класифікацію сполучних засобів, уживаних у синкретичних складних реченнях, що й презентувала в монографії «Синхронна перехідність синтаксичних одиниць в українській літературній мові» (Шитик, 2014).

3. Мета і завдання дослідження

Метою запропонованої розвідки є з'ясування семантико-синтаксичного потенціалу синкретичних підрядно-сурядних сполучників на матеріалі творів Валерія Шевчука.

Мета розвідки передбачає розв'язання таких завдань:

- 1) з'ясувати особливості семантико-синтаксичного функціонування синкретичних підрядно-сурядних сполучників;
- 2) проаналізувати синтаксичні умови функціонування підрядно-сурядних сполучників на матеріалі творів В. Шевчука;
- 3) визначити частотність уживання досліджуваних сполучних засобів у творчому доробку письменника.

4. Матеріал дослідження

Фактичним матеріалом для дослідження слугували приклади речень, дібрані з творів Валерія Шевчука *"Дім на горі"*, *"На полі смиренному"*, *"Око прірви"*, *"Початок жаху"*, *"Привид мертвого дому"*, *"Три листки за вікном"*.

5. Виклад результатів дослідження

У сучасному мовознавстві сполучні засоби визначають як окремий неоднорідний службовий тип слів-морфем, як одиниці релятивної семантики з огляду на їхнє функційне призначення виражати синтаксичні види зв'язку та семантико-синтаксичні відношення між предикативними частинами складного речення або однорідними компонентами простих ускладнених речень (Вихованець, 2004, с. 346; Городенська, 2010, с. 9–13). Потреба докладнішого вивчення специфіки реалізації сполучниками своїх функцій на формально-синтаксичному, семантико-синтаксичному та власне-семантичному рівнях речення зумовила обґрунтування їхньої граматичної неоднорідності та спричинила уточнення диференціації і класифікації їх як засобів зв'язку (Городенська, 2010, с. 9). Окрім традиційних типів сполучників (сурядних й підрядних), К. Г. Городенська виокремила дві групи синкретичних сполучників – сурядності-підрядності та підрядності-сурядності, які мають обслуговувати відповідні форми синкретичного зв'язку (Городенська, 2010, с. 20–21). Такий підхід, на думку сучасних синтаксистів, сприяє розв'язанню проблеми класифікації сполучних засобів і побудові типології складних речень (Шитик, 2014, с. 107).

Традиційний підхід до класифікації сурядності і підрядності як способів синтаксичного зв'язку знайшов вияв у поділі сполучникових реченнєвих конструкцій на складносурядні та складнопідрядні. На сучасному етапі розвитку синтаксичної науки відмова від надто різкого їх протиставлення спричинена умовністю ознак сурядності і підрядності та наявністю складних речень, які поєднують в собі прикмети обох типів зв'язку, що засвідчує їхнє семантичне зближення (Шитик, 2014, с. 258–259). З огляду на це, докладного аналізу потребує специфіка функціонування сполучних засобів, що постають маркерами значеннєвості в синкретичних реченнях. Увага в цій статті приділена дослідженню семантико-синтаксичного потенціалу сполучників підрядності-сурядності.

Основний масив сполучників проаналізовано на основі розробленої К. Г. Городенською типології сполучних засобів, що викладена в монографії «Сполучники української літературної мови» та лексикографічно описана в «Грамматичному словнику української мови: Сполучники».

На думку дослідниці, сполучні засоби, які поєднують предикативні частини чи інші синтаксичні одиниці за ознакою граматичної нерівноправності / рівноправності, варто вважати виразниками підрядно-сурядного зв'язку, тобто синкретичними сполучниками підрядності-сурядності (Городенська, 2007, с. 5; Городенська, 2010, с. 42). Граматична нерівноправність полягає:

1) у синтаксичній зумовленості другої частини першою (для конкретизації значення) на основі семантико-синтаксичного відношення тотожності – «як співвідношення загального (родового) і конкретного (видового), цілого і частини» (Городенська, 2010, с. 42), що свідчить про спільність семантичного поля поєднуваних одиниць;

2) в опосередкованому зв'язку другої частини і предикативного ядра основного речення / якогось із його членів за посередництва першої частини.

В обох випадках ознаки граматичної нерівноправності переважають над ознаками граматичної рівноправності, і водночас вони поєднані в реченнєвій конструкції за допомогою сполучників підрядності-сурядності (там само, с. 42–43).

Уважаємо за доцільне розподілити виокремлені К. Г. Городенською (Городенська, 2007, с. 5; Городенська, 2010, с. 88–89) підрядно-сурядні сполучні засоби (кількістю 19 одиниць) на дві семантичні групи:

1) сполучники-виразники семантико-синтаксичного відношення тотожності;

2) сполучники-виразники часово-зіставних та умовно-зіставних семантико-синтаксичних відношень (із подвійним граматичним значенням).

На основі концептуальних положень розробленої типології (Городенська, 2010), Л. В. Шитик запропонувала класифікацію сполучних засобів, уживаних у синкретичних складних реченнях. Дослідниця зараховує до розряду власне-сполучників, у якому виокремлено чотири функційні різновиди, групу сполучників підрядності-сурядності кількістю 46 одиниць: *як-от, як ось, зокрема, а саме, такі як, наприклад, приміром, як; а саме, отже; особливо, насамперед, надто, передусім; якщо ...то, коли ...то, у той час як, у той час коли, тимчасом як, тоді як, коли (=тоді як), у міру того як; хай (і)...але (а, однак, проте, зате, так), нехай (і) ...але (а, однак, проте, зате, так), хоча (і)...але (а, однак, проте, зате, так), дарма що ...але (а, однак, проте, зате, так)* (Шитик, 2014, с. 120–122). Кількісні розбіжності виокремлених науковцями підрядно-сурядних сполучних засобів, очевидно, зумовлена відмінністю підходів до обстеження мовного матеріалу.

Різний ступінь вияву семантико-синтаксичного відношення тотожності між граматично нерівноправними синтаксичними одиницями зумовив

виокремлення К. Г. Городенською трьох семантичних підгруп сполучників підрядності-сурядності в межах першої тематичної групи – репрезентантів синтаксичної зумовленості другої частини першою на основі семантико-синтаксичного відношення тотожності. До них належать пояснювально-виокремлювальні, акцентовано-виокремлювальні та пояснювально-з'ясувальні сполучники.

Пояснювально-виокремлювальними є зокрема, зосібна, як-от, як ось, наприклад, приміром, такі як (таких як, таким як, такими як тощо). Їхня типова функція – виокремлення частини чи кількох частин із цілого, вираження спорідненості чи сукупності (Городенська, 2010, с. 88–89, 108–112).

Сполучники цієї підгрупи можуть маркувати:

1. Приєднання предикативної частини з метою конкретизації, уточнення висловленої думки (зокрема такого речення, що може поставати в ролі прикладу-ілюстрації до неї) (Городенська, 2007, с. 74, 119–120, 201; Городенська, 2010, с. 112). К. Г. Городенська вважає зазначену семантичну позицію нетиповою для пояснювально-виокремлювальних сполучників підрядності-сурядності (Городенська, 2010, с. 112), проте у творах В. Шевчука вона кількісно співвідносна з основною, типовою (див. наступний п. 2).

Аналізуючи приєднувальні конструкції з погляду семантичних модифікацій пояснюваного і пояснювального компонентів, О. П. Кадочникова відзначає можливість вияву додаткових семантико-синтаксичних відношень (Кадочникова, 2016, с. 37), характерних для складнопідрядного речення. У творчому доробку В. Шевчука складні речення з пояснювально-виокремлювальними сполучниками, окрім основного значення тотожності, набувають додаткової причинової семантики, напр.: *Але не всіх до нього допускаємо, зокрема жінки, які хочуть прохати його заступництва, мусять стояти віддалік од святого місця, і жодна в загорожу ввійти не може* («Око прірви») – пор.: *Але не всіх до нього допускаємо чому?, бо, зокрема, жінки, які хочуть прохати його заступництва, мусять стояти віддалік од святого місця.*

В обстежених художніх текстах знаходимо приклади вживання парцельованої частини з подібним значенням, напр.: *Хоч він німець, мундир на ньому висить, і на сукні весь час з'являються нові й нові плями. Єдино німецького в ньому – схильність до точності. Зокрема вимагав, щоб учні вставали рівно о п'ятій годині, для чого в спільній спальні навпроти його ліжка було поставлено шафу з годинником* («Три листки за вікном»). – пор.: *Єдино німецького в ньому – схильність до точності чому?, бо, зокрема, вимагав, щоб учні вставали рівно о п'ятій годині <...>*

2. Приєднання компонента (словосполучення, слова), що виокремлює «одного (кількох) чи одне (кілька) з-поміж інших, якоїсь сукупності» (Городенська, 2007, с. 74, 119–120, 201; Городенська, 2010, с. 112). У структурі

простого речення приєднані компоненти виконують роль відокремлених членів речення, зокрема: обставин [*Відтак і в догматиці творять різниці інколи цілком поганські та смішні, **наприклад** ^{де?} у науці, як накладати хреста («Око прірви»)]; додатків [*Швидше потрапить туди оцей учитель фізики, котрий суне мені назустріч і який, усім відомо, відзначається не тільки вільнодумством, але й часто входить у суперечки з нашим священноучителем, заперечуючи догмати Біблії, **зокрема** ^{кого? що?} думку про створення світу за сім днів («Три листки за вікном»)].**

На думку К. Г. Городенської, регулярність уживання сполучників зокрема, як-от частотніша в книжних стилях (Городенська, 2010, с. 113). Дібрані з художніх творів приклади засвідчують, що В. Шевчук надає перевагу сполучникам зокрема, зосібна, наприклад, приміром. Натомість сполучні засоби як-от, як ось, такі як не представлені в доробку автора. Цей факт засвідчує особливість авторських уподобань та характеризує письменницький творчий стиль, який впливає на контекст сучасного художнього дискурсу, але не визначає його.

Менш кількісний вияв у ролі сполучників мають мовні одиниці наприклад і приміром. Мовознавиця пояснює це традицією їх використання в реченні як вставних слів (там само). Однак, уживаючи слова зокрема, зосібна, приміром як ускладнювальний, але водночас і як сполучувальний елемент речення, В. Шевчук зберігає і використовує їх семантичний потенціал – уточнення думки, її конкретизація, напр.: *Своє писання я замислював ширше від Полікарпового, бажаючи переповісти не тільки його історії, а додати ще й своїх. **Зокрема**, хотілося мені, щоб ця оповідь не звучала однозначно <...> («На полі смиренному»); – *Звісно, звісно, – погодився Ленсаль. – Допомогти або полегшити йому існування. Замінити, **приміром**, кимось таким, як ви («Три листки за вікном»).* Ми схильні розглядати таку особливість побудови речень як ознаку авторського стилю. До того ж подібний синтаксичний прийом був виявлений у творах В. Шевчука під час дослідження особливостей семантико-синтаксичного функціонування сполучників сурядності-підрядності (Маслюк, 2021, с. 110).*

До **акцентовано-виокремлювальних** сполучників зараховано *особливо, насамперед, передусім, надто*. Релятивні одиниці цієї підгрупи близькі за значенням до раніше проаналізованих, проте семантично вони виокремлюють частину, допомагають акцентувати на винятковості, особливості названого чи описаного в приєданому елементі (Городенська, 2007, с. 118-119, 120-121, 195, 197-198; Городенська, 2010, с. 89, 114).

Семантико-синтаксичні позиції сполучників цієї підгрупи аналогічні до пояснювально-виокремлювальних:

1. Приєднання словосполучення, слова, що «виокремлюють одного (кількох) чи одне (кілька) з-поміж інших, якоїсь сукупності» (Городенська, 2007, с. 118-119, 120-121, 195, 197-198). На рівні структури простого речення ускладнювальні елементи, приєднані акцентовано-виокремлювальними сполучниками, визначаємо як відокремлені члени речення, зокрема: означення [*<...> вчорашня юшка поживку нам не дала, а сили витратили багато, особливо^{якої?} мисельної, до вечора ж чекати ще довго* («Око прірви»)]; прикладки як різновиду означення [*Я, приїхавши сюди, спершу уповав на лікарів, а тоді вирішив, що молитва – найкращі ліки, особливо^{яка?} молитва біля боговгодного місця* («Три листки за вікном»)]; обставини [*Він носив уже тепер із собою посудину, а коли починали литися йому сльози, особливо^{коли?} в час молитов, ставив перед собою посудину і плакав* («На полі смиренному»)]; додатки [*Правда, юнак звелів нам дивитися під ноги, особливо^{кому?} босому Кузьмі, бо тут водяться отрутні змії, від укусу яких людина дубіє і швидко покидає світ* («Око прірви»)].

2. Приєднання предикативної частини (речення) для конкретизації попередньо висловленої думки та акцентування уваги на чомусь (Городенська, 2007, с. 118-119, 120-121, 195, 197-198). Із переліку акцентовано-виокремлювальних сполучних засобів у творах В. Шевчука знаходимо кілька варіацій уживання в такому значенні лише сполучника *особливо*.

Під час аналізу художніх прикладів потрібно зважати на частиномовну належність слова. Як повнозначна частина мови (прислівник) *особливо* синонімічне за значенням до слів *дуже, надзвичайно, понад усе, найбільше* (СУМ, т. 5, 1974, с. 779) і в реченні виконує роль обставини, напр.: *Біле отожд в нього все: борода і вуса, брови і шкіра обличчя. Особливо вражало^{як?} те, як стіна, обличчя: біля чорної мантії, свити й куколю воно палахкотіло* («На полі смиренному»). *Люди коло мене зойкнули вражено й почали поспішно хреститися, особливо гаряче^{наскільки?} робили це дві молодіці з розпаленими від цікавості й зворушення очима* (там само).

Аналогічно визначаємо парцельовані конструкції, напр.: *Перед смертю Мойсей любив сидіти так, щоб видно було повноводний Дніпро, і годинами стежив за мінливими спалахами на воді. Особливо радо спостерігав він схід сонця <...>* («Три листки за вікном»).

У ролі сполучного засобу *особливо* співвідносне за значенням із пояснювально-виокремлювальним сполучником зокрема чи акцентовано-виокремлювальним *надто* (Городенська, 2007, с. 118, 195). В обстежених творах таких прикладів не виявлено.

У складнопідрядних реченнях умови або часу *особливо* може підсилювати підрядні умовні сполучники *якщо, коли*, виокремлюючи семантику підрядної частини й акцентуючи на унікальності значення

зумовленості, напр.: *Мене вона вже запаморочувала, зрештою, був я малий зростом, особливо коли порівняти із Созоном і Симеоном <...> («Око прірви»)*. Парцельоване речення демонструє подібну ситуацію, напр.: *«Життя теж так проходить, - подумав я. – **Особливо коли** воно так марнується!»* («Три листки за вікном»). На думку Л. В. Шитик, поєднання в реченневих конструкціях *особливо, надто* зі сполучниками *коли, якщо* в один сполучний засіб можна характеризувати як аналітичну одиницю (Шитик, 2014, с. 271). Ці випадки потребують окремого дослідження.

Проаналізована підгрупа сполучників кількісно мало репрезентована у творах В. Шевчука. Найчисельніше представлений сполучник *особливо*.

До **пояснювально-з'ясувальних** сполучників уналежнено *а саме, отже*. Функційний потенціал цієї підгрупи засобів зв'язку неоднорідний, оскільки сполучник *отже* вважають менш уживаним, на відміну від *а саме* (Городенська, 2010, с. 114). Виокремлене цими релятивними одиницями речення чи словосполучення пояснює, конкретизує, з'ясовує думку, висловлену в попередній частині (Городенська, 2007, с. 42, 196; Городенська, 2010, с. 88, 114), напр.: *Пішов із ночі перехідної у ніч цілковиту, **а саме** ночі його якнайбільше непокоїли – це стало ще одним випробуванням його духу* («На полі смиренному»); *Після того я залишив їх учотирьох, **а саме** Хому Бїду, стадника Михайла, убитого Петра й Івана Дядечка, а сам поїхав ще вдень додому* («Три листки за вікном»).

К. Г. Городенська характеризує сполучник *а саме* і як пояснювально-виокремлювальний, наголошуючи на його здатності виражати відношення тотожності та співвідносячи за значенням із пояснювально-виокремлювальним сполучником *як-от* (Городенська, 2007, с. 43; Городенська, 2010, с. 113). У цьому значенні він переважно приєднує слово чи словосполучення для виокремлення названого із сукупності. У творчому доробку В. Шевчука прикладів такого уживання сполучника не виявлено.

Що ж до сполучника *отже*, то в обстежених текстах автор використовує його лише як вставне слово. Жодного прикладу вживання як сполучника не зафіксовано. Проаналізовані пояснювальні підрядно-сурядні сполучники функціують у структурі складного речення як сполучні засоби, що поєднують частини пояснювальної конструкції. Такі утворення кваліфікують як речення перехідного типу – підрядні за формою і сурядні за змістом, оскільки за формальними показниками вони подібні до складнопідрядного речення, а за семантико-синтаксичною специфікою однотипні із складносурядною конструкцією (Шитик, 2014, с. 270, Кадочнікова, 2016, с. 37). У творах В. Шевчука найчастотнішими маркерами пояснювальних семантико-синтаксичних відношень є пояснювально-

виокремлювальний сполучник зокрема, пояснювально-з'ясувальний а саме, акцентовано-виокремлювальний *особливо*.

Поєднуючи компоненти простого речення, пояснювальні сполучники постають маркерами ускладненості його структури. В обстежених текстах зафіксовано приклади відокремлення всіх другорядних членів речення – означення, прикладки (як різновиду означення), додатка, обставини. Найбільша кількість відокремлених членів уведена в речення пояснювально-виокремлювальними сполучниками зокрема, *наприклад*, акцентовано-виокремлювальним сполучником *особливо*.

Визначальною рисою авторського стилю В. Шевчука є використання парцельованих конструкцій. З-поміж усіх пояснювальних сполучників письменник надає перевагу пояснювально-виокремлювальному сполучникові зокрема та акцентовано-виокремлювальному *особливо*.

До другої тематичної групи сполучників підрядності-сурядності К. Г. Городенська зараховує лише два сполучники: *тоді як* – виразник часово-зіставних чи умовно-зіставних семантико-синтаксичних відношень (Городенська, 2007, с. 235–236); *тимчасом як* – виразник часово-зіставних відношень, синонімії до *тоді як* (Городенська, 2007, с. 226–227).

На думку дослідниці, сполучники *якщо ...то, коли ...то* можуть бути виразниками двох окремих семантико-синтаксичних значень: сполучника сурядності із семантикою зіставності або сполучника підрядності зі значенням умовності (часу) (там само, с. 98; 322). *У той час як, у той час коли* класифіковані як часові сполучники підрядності (там само, с. 240). Сполучні засоби *хай (і)...але (а, однак, проте, зате, так), нехай (і)...але (а, однак, проте, зате, так), хоча (і)...але (а, однак, проте, зате, так)* схарактеризовані як сполучники підрядності, виразники допустових відношень із відтінком протиставлення / компенсації (за умови використання в другій частині сполучника *зате*) (там само, с. 169; 241–244, 251–253).

Сполучники *якщо ...то, коли ...то, тимчасом як, тоді як* підрядні за своїм походженням, бо транспоновані з умовних та часових у зіставні. Їх уживають у складних конструкціях, предикативні частини яких пов'язані семантико-синтаксичними відношеннями, що характерні для складносурядних речень. Л. В. Шитик визначає такі речення як синкретичні – підрядні за формою та сурядні за змістом.

Сполучні засоби *якщо ...то, у той час як, тимчасом як, тоді як, коли* (значеннево співвідносний із *тоді як*) дослідниця пропонує розглядати як сполучники, уживані в синкретичних зіставлювальних конструкціях зі значенням невідповідності (Шитик, 2014, с. 109). До цієї ж групи уналежено сполучники *коли ...то, у той час коли*, які синонімії до *якщо ...то, у той час як* (Городенська, 2007, с. 98, 240). У творчому доробку В. Шевчука

сполучники цієї підгрупи, зіставляючи поняття, дії, постають маркерами обставинного значення часу [*Але добро не має переваги зла: воно – дозволене, воно – нерушній камінь, тоді як зло – швидкий вітер, який за мить облітує сотні гін* («Три листки за вікном»)]. Умовно-зіставних конструкцій серед дібраного нами лексичного матеріалу не виявлено.

Предикативні частини зіставлявальної конструкції зі значенням відповідності поєднані сполучником *у міру того як* (Шитик, 2014, с. 109). Прикладів уживання цього сполучного засобу в обстежених творах не зафіксовано.

До синкретичних сполучних засобів, на переконання Л. В. Шитик, варто зарахувати контаміновані пари похідних сполучників, утворені поєднанням допустового та протиставного сполучників: *хай (і) ...але (а, однак, проте, зате, так), нехай (і) ...але (а, однак, проте, зате, так), хоча (і) ...але (а, однак, проте, зате, так)*. Мовознавиця пропонує класифікувати їх як третій різновид синкретичних підрядно-сурядних сполучників, з огляду на збереження та синтезування ними формальних і семантичних характеристик (підрядності і сурядності, допустовості та протиставності) (Шитик, 2014, с. 109–110). Синкретичні складні речення, предикативні частини яких поєднані названими сполучниками, дослідниця зараховує до підрядно-сурядних за формою і значенням, зосібна допустово-протиставного підтипу (Шитик, 2014, с. 272). Н. Ю. Ясакова кваліфікує сполучники *хоч ...а, хоч ...але, хоч ...проте* як спеціалізовані парні, що поєднують частини протиставно-допустового речення, констатує також значну варіативність другого компонента аналізованих сполучних засобів. Протиставна семантика, на її думку, може бути виражена й аналогами сполучників – частками *таки, все-таки, все ж таки, все ж* (Ясакова, 2001, с. 8). Однак такі поєднання не характерні для творчої манери В. Шевчука.

Дібрані у творах приклади засвідчують активність використання автором конструкцій із парними сполучниками *хай ...але, хоч ...але*, напр.: **Хай** я накинув сітку на вас, **але** як у неї потрапив сам? («Три листки за вікном»); **Хай** би вже впало на мене воно, **а** ти звільнився б! (там само). Зафіксовані випадки парцеляції головної частини з протиставним сполучником, напр.: <...> *щоб по їхніх вустах не прослизувала іронічна чи зневажлива усмішка, а щоб трактували мене поважно, хай і нікчемний, і незначний я у цьому світі. Але не сміхотворець я і не для сміхотворства в життя прийшов* (там само).

Відзначаючи майстерність письменника в побудові складних синтаксичних конструкцій, фіксуємо випадки поєднання допустового сполучника з іншим підрядним сполучником чи сполучним словом, між якими відсутня кома, оскільки підрядна частина формально являє собою складнопідрядне речення, напр.: *На оказію найнято найліпших кухарів, які*

хоч і готували пісні страви, але ті мали відзначатися вишуканістю <...> («Три листки за вікном»); Накреслював подумки рамку, і та рамка починала заростати зелом, бо хоч і списував я печальну з печальних історію про того, хто, принісши на землю науку любові, мусив відстраждати за те важкою тиранською смертю, але не була та історія в похвалу смерті, а в похвалу життя <...> («Око прірви»).

У межах предикативної частини як формально простого речення допустово-протиставні сполучні засоби поєднують однорідні члени речення, зокрема: обставини [*При цьому була не проти пограти очима, на що я відповідав хоч і стримано, але не байдуже* («Три листки за вікном»)]; означення, причому в аналізованому реченні наявні відокремлені однорідні означення [*<...> потім вони хотіли відіслати Олену, склавши із трьох недоносків один убір, хоч і ветхий, але ще можливий <...> («Око прірви»)]]; присудки [*Але ви зараз не в нічній сорочці, – казав Іщинський, дивлячись із прижмуром на постраждалого, який хоч і був у нічній кошулі, але мав на собі такий костюм, на який Іщинський не повинен був би заздрити* («Три листки за вікном»)].*

Констатуємо також використання контамінованих сполучників як маркерів відокремлення членів речення, зокрема означення: *<...> в мені пробудилося щось на зразок симпатії до чужої людини – я не брав її як чистий об'єкт спостереження, а вступив, хоч і в ілюзорне, але співжиття* (там само).

У творах В. Шевчука аналізована підгрупа підрядно-сурядних сполучників представлена потужно кількісно і функційно розмаїто. З-поміж усіх сполучників автор надає перевагу сполучним засобам *коли ...то, тоді як, коли* (у значенні *тоді як*), *хай ...але, хоч ...але*. Не зафіксовано застосування письменником сполучникових пар *дарма що ...але* (а, однак, проте, зате, так), *нехай (і) ...але* (а, однак, проте, зате, так), *хай (і) ...однак* (проте, зате, так), *хоча (і)...а* (однак, проте, зате, так) та сполучників *у той час як, у той час коли, тимчасом як*.

Укладений на матеріалі творів В. Шевчука корпус ілюстративного матеріалу нараховує 187 прикладів. Найчисельніше в ньому представлені сполучники *коли ... то* – 26,7 %, особливо – 13,9 %, *коли* (у значенні *тоді як*) – 11,8 %; *тоді як* – 10,2 %. Менш продуктивними є *хоч ... але* – 8,6 %, *хай ...але* – 6,9 %, *наприклад* – 4,2 %, зокрема – 3,7 %, *а саме* – 2,7 %, *приміром, якщо ... то* – по 2,1 %, *передусім, зосібна* – по 0,5 %.

6. Висновки й перспективи дослідження

Отже, аналіз особливостей функціонування підрядно-сурядних сполучників у художньому тексті засвідчив розмаїтість їхнього семантико-синтаксичного потенціалу. Ілюстративний матеріал підтвердив використання

аналізованих сполучних засобів як маркерів семантико-синтаксичних відношень у реченнях пояснювального, зіставлявального, допустово-протиставного підтипів. З'ясовано особливості вживання підрядно-сурядних сполучних засобів у парцельованих конструкціях та в межах предикативних частин. Констатовано, що парцельовані сполучникові конструкції є ознакою авторського стилю письменника.

Досліджено синтаксичні умови та особливості вживання підрядно-сурядних сполучників відповідно до новітньої типології сполучників (К. Г. Городенська) та класифікації сполучних засобів, уживаних у синкретичних складних реченнях (Л. В. Шитик). Зроблено кількісні підрахунки синкретичних підрядно-сурядних сполучників у дібраному літературному матеріалі, що дало змогу визначити найбільш продуктивні різновиди синкретичних складних речень, притаманні творчому доробкові В. Шевчука. Письменник надає перевагу реченням, підрядним за формою та сурядним за змістом, зокрема пояснювального й зіставлявального підтипів (засвідчене частотністю вживання сполучників *зокрема, особливо, а саме та коли ...то, тоді як, коли* у значенні *тоді як*) та підрядно-сурядним за формою і значенням – допустово-протиставного підтипу (підтверджене кількісним виявом сполучників *хоч ...але, хай ...але*).

Перспективу подальшого наукового пошуку вбачаємо в дослідженні функційного потенціалу інших різновидів синкретичних сполучних засобів, у доборі та систематизації ілюстративного матеріалу.

Література

1. Весельська Галина, 2014. Нові явища у функціонуванні сурядних сполучників в українській мові кінця ХХ – початку ХХІ ст. Житомир : Видавництво ЖДУ. <http://eprints.zu.edu.ua/15555/>
2. Вихованець Іван – Городенська Катерина, 2004. Теоретична морфологія української мови : Академічна граматики української мови. Київ : Університетське видавництво «Пульсари». <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/-item/UKR0000844>
3. Городенська Катерина, 2007. Граматичний словник української мови: Сполучники. Київ – Херсон : Видавництво ХДУ.
4. Городенська Катерина, 2010. Сполучники української літературної мови. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго.
5. Загнітко Анатолій, 2012. Функційно-лексикографічна граматики службовості. *Лінгвістичні студії*, с. 8–15. <https://docplayer.net/65633559-Ministerstvo-osviti-i-nauki-molodi-ta-sportu-ukrayini-doneckiy-nacionalniy-universitet-lingvistichni-studiyi-zbirnik-naukovih-prac.html>

6. Загнітко Анатолій, 2014. Теорія граматики і тексту. Донецьк: ДонНУ. <https://r.donnu.edu.ua/xmlui/handle/123456789/160>
7. Кадочнікова Олена, 2016. Різномірні кореляції пояснювальних конструкцій: формально-граматичний аспект. *Наукові записки НаУКМА. Філологічні науки (Мовознавство)*, т. 189, с. 34–38. <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/188a9825-e9e7-4667-92ea-97339b95435e/content>
8. Караман Станіслав, 2011. Службові частини мови. В: Караман Станіслав та ін. ред. Сучасна українська літературна мова: навч. посібник для студ. вищ. навч. закл. Київ: Літера ЛТД, с. 293–298.
9. Ковтун Оксана, 2014. Функціонально-семантична кореляція сполучників і сполучних комплексів у сучасній українській літературній мові. Вінниця: ВНТУ. <https://press.vntu.edu.ua/index.php/vntu/catalog/download/79/135/156-1?inline=1>
10. Коломієць Лідія – Майборода Анатолій, 1969. Сполучник. В: Білодід Іван та ін. ред. Сучасна українська літературна мова: морфологія. Київ: Наукова думка.
11. Маслюк Наталія, 2021. Семантико-синтаксичні функції синкретичних сурядно-підрядних сполучників (на матеріалі творів В. Шевчука). *Мовознавчий вісник*. Вип. 30, с. 105–113. <https://ling-ejournal.cdu.edu.ua/article/view/4550/4816>
12. Христіанінова Раїса, 2013. Формально-граматична і семантико-синтаксична типологія складнопідрядних речень. Київ: Інститут української мови НАН України.
13. Шитик Людмила, 2014. Синхронна перехідність синтаксичних одиниць в українській літературній мові. Черкаси: видавець Чабаненко Ю. А.
14. Ясакова Наталія, 2001. Граматична семантика аналітичних сполучників підрядності у структурі складного речення. Київ: Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. <https://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/6515>

Умовні скорочення в тексті

СУМ – Словник української мови: в 11 тт. / ред. кол.: І. К. Білодід (голова) та ін. – Київ: Наукова думка, 1970–1980. <http://sum.in.ua/>

References

1. Veselska, Halyna, 2014. Novi yavvyshcha u funktsionuvanni suryadnykh spoluchnykiv v ukrayinskii movi kintsia XX – pochatku XXI st. [New phenomena in the functioning of conjunctive conjunctions in the Ukrainian language of the late XX – early XXI centuries]. Zhytomyr: Vydavnytstvo ZhDU. <http://eprints.zu.edu.ua/15555/> (In Ukrainian).
2. Vykhoanets, Ivan – Horodenska, Kateryna, 2004. Teoretychna morfolohiya ukrayinskoyi movy: Akademichna hramatyka ukrayinskoyi movy [Theoretical morphology of the Ukrainian language: Academic grammar of the Ukrainian language]. Kyiv: Universytetske vydavnytstvo «Pulsary». <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0000844> (In Ukrainian).

3. Horodenska, Kateryna, 2007. Hramatychnyi slovnyk ukrainskoi movy : Spoluchnyky [Grammatical dictionary of the Ukrainian language: Connectors]. Kyiv – Kherson : Vydavnytstvo KhDU (In Ukrainian).
4. Horodenska, Kateryna, 2010. Spoluchnyky ukrainskoi literaturnoi movy [Connectors of the Ukrainian literary language]. Kyiv : Vydavnychiy dim Dmytra Buraho (In Ukrainian).
5. Zahnitko, Anatolii, 2012. Funktsiino-leksykohrafichna hramatyka sluzhbovosti [Functional and lexicographic grammar of service]. *Linhvistychni studii*, s. 8–15. <https://docplayer.net/65633559-Ministerstvo-osviti-i-nauki-molodi-ta-sportu-ukrayini-doneckiy-nacionalniy-universitet-lingvistichni-studiyi-zbirnik-naukovih-prac.html> (In Ukrainian)
6. Zahnitko, Anatolii, 2014. Teoriia hramatyky i tekstu [Theory of grammar and text]. Donetsk : DonNU. <https://r.donnu.edu.ua/xmlui/handle/123456789/160> (In Ukrainian).
7. Kadochnikova, Olena, 2016. Riznorivnevi koreliatsii poiasniuvalnykh konstruktsii : formalno-hramatychnyi aspekt [Multilevel correlations of explanatory constructions: formal-grammatical aspect]. *Naukovi zapysky NaUKMA. Filolohichni nauky (Movoznavstvo)*, t. 189, s. 34–38. <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/188a9825-e9e7-4667-92ea-97339b95435e/content> (In Ukrainian).
8. Karaman, Stanislav, 2011. Sluzhbovi chastyny movy [Service parts of speech]. In : Karaman, Stanislav ta in. red. Suchasna ukrainska literaturna mova : navch. posibnyk dlia stud. vyshch. navch. zakl [Modern Ukrainian literary language: a textbook for students of higher educational institutions]. Kyiv : Litera LTD, s. 293–298 (In Ukrainian).
9. Kovtun, Oksana, 2014. Funktsionalno-semantychna koreliatsiia spoluchnykiv i spoluchnykh kompleksiv u suchasni ukrainskii literaturnii movi [Functional-semantic correlation of connectors and connecting complexes in the modern Ukrainian literary language]. Vinnytsia : VNTU. <https://press.vntu.edu.ua/-index.php/vntu/catalog/download/79/135/156-1?inline=1> (In Ukrainian).
10. Kolomiets, Lidiia – Maiboroda, Anatolii, 1969. Spoluchnyk [Conjunction]. In : Bilodid, Ivan ta in. ed. Suchasna ukrainska literaturna mova : morfolohiia [Modern Ukrainian literary language: morphology]. Kyiv : Naukova dumka (In Ukrainian)
11. Masliuk, Nataliia, 2021. Semantyko-syntaksychni funktsii synkretychnykh suriadno-pidriadnykh spoluchnykiv (na materialii tvoriv V. Shevchuka) [Semantic-syntactic functions of syncretic subordinate-coordinate conjunctions (on the material of V. Shevchuk's novel's)]. *Movoznavchiy visnyk*. Vyp. 30, s. 105–113. <https://ling-ejournal.cdu.edu.ua/article/view/4550/4816> (In Ukrainian).
12. Khrystianinova, Raisa, 2013. Formalno-hramatychna i semantyko-syntaksychna typolohiia skladnopidriadnykh rechen [Formal-grammatical and semantic-syntactic typology of complex sentences]. Kyiv : Instytut ukrainskoi movy NAN Ukrainy (In Ukrainian).
13. Shytyk, Liudmyla, 2014. Synkhronna perekhidnist syntaksychnykh odynyts v ukrainskii literaturnii movi [Synchronous transitivity of syntactic units in the Ukrainian literary language]. Cherkasy : vydavets Chabananenko Yu. A. (In Ukrainian).

14. Yasakova, Nataliia, 2001. Hramatychna semantyka analitychnykh spoluchnykyv pidriadnosti u strukturі skladnoho rechennia [Grammatical semantics of analytical conjunctions of subordination in the structure of a complex sentence]. Kyiv: Nats. ped. un-t im. M. P. Drahomanova. <https://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/6515> (In Ukrainian).

Sources

- SUM – Bilodid, Ivan, ed. ta in. 1970–1980. Slovnyk ukrainskoi movy [Dictionary of the Ukrainian Language]. V 11 t. Kyiv: Naukova dumka. <http://sum.in.ua/>. (In Ukrainian).

Семантико-синтаксичний потенціал синкретичних підрядно-сурядних сполучників

(на матеріалі творів В. Шевчука)

Наталія Маслюк, аспірантка кафедри українського мовознавства і прикладної лінгвістики Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького. masluk.natalka@gmail.com, ORCID: [0000-0002-9746-6039](https://orcid.org/0000-0002-9746-6039)

Статтю присвячено аналізу семантико-синтаксичного потенціалу синкретичних сполучників підрядності-сурядності в ідосилі Валерія Шевчука.

Простудійовано специфіку синкретизму сполучних засобів на матеріалі творів «Дім на горі», «На полі смиренному», «Око прірви», «Початок жаху», «Привид мертвого дому», «Три листки за вікном». Вагомою для нашого дослідження стала класифікація синкретичних сполучних засобів Л. В. Шитик, розроблена на основі типології сполучників К. Г. Городенської.

Досліджено функційний потенціал виокремлених сполучників підрядності-сурядності як маркерів семантико-синтаксичних відношень у синкретичних складних реченнях. Схарактеризовано прикметні ознаки таких семантичних розрядів аналізованих сполучників: пояснювально-виокремлювальних, акцентовано-виокремлювальних, пояснювально-з'ясувальних, часово-зіставних, умовно-зіставних, допустово-протиставних.

Різновиди сполучників співвіднесені з двома типами синкретичних складних речень: підрядними за формою і сурядними за значенням (пояснювальний і зіставлювальний підтипи) та підрядно-сурядними за формою і значенням (допустово-протиставний підтип). З'ясовано аналогічні семантико-синтаксичні відношення для парцельованих конструкцій. У синтаксичному варіанті простого ускладненого речення аналізовані сполучники витлумачені як маркери відокремленості другорядних членів речення та однорідності зв'язку між членами речення. Визначено граматичні й семантико-синтаксичні особливості авторського стилю в межах досліджуваної теми.

Приклади з творів письменника підтвердили активність функціонування кожної з підгруп сполучників підрядності-сурядності та особливості їх семантико-синтаксичного вияву. Серед пояснювально-виокремлювальних сполучників найактивніше вживаним є зокрема, з-поміж акцентовано-виокремлювальних – особливо, у межах пояснювально-з'ясувальних – а саме, часово-зіставних, умовно-зіставних – тоді як, коли ...то, допустово-протиставних – хай ...але, хоч ...але. Визначено кількісні показники частотності вживання кожного сполучного засобу. Найменш представлена у творах В. Шевчука підгрупа акцентовано-виокремлювальних сполучників, найчисельнішою є група допустово-протиставних.

Ключові слова: підрядно-сурядні сполучники, пояснювально-виокремлювальні, акцентовано-виокремлювальні, пояснювально-з'ясувальні, часово-зіставні, умовно-зіставні, допустово-протиставні, твори Валерія Шевчука.

Semantic and syntactic potential of syncretic subjunctive-sequential conjunctions

(on the material of V. Shevchuk's novels)

Maslyuk, Nataliya, graduate student of the Department of Ukrainian Linguistics and Applied Linguistics of Bohdan Khmelnytsky Cherkasy National University. maslyuk.natalka@gmail.com, ORCID: 0000-0002-9746-6039

The article is devoted to the analysis of the semantic and syntactic potential of syncretic conjunctions of subordinate-coordinate in the idiosyle of Valery Shevchuk.

The specifics of the syncretism of connecting means were studied on the material of the novels «House on the Mountain», «On the Humble Field», «Eye of the Abyss», «The Beginning of Horror», «The Ghost of the Dead House», «Three Leaves Outside the Window». L. V. Shytyk's classification of syncretic connectives, developed on the basis of K. G. Horodenska's typology of conojunctions, became important for our research.

The functional potential of highlighted conjunctions of subordination-sequential as markers of semantic-syntactic relations in syncretic complex sentences was investigated. Are characterized the salient features of such semantic categories of the analyzed conjunctions as: explanatory-distinctive, accented-distinctive, explanatory-exploratory, temporal-comparative, conditional-comparative, permissive-opposite.

Types of conjunctions are correlated with two types of syncretic complex sentences: subordinate in form and coordinate in meaning (explanatory and comparative subtypes) and subordinate-sequential in form and meaning (permissive-opposite subtype). Analogous semantic-syntactic relations for parceled constructions have been clarified. In the syntactic version of a simple complex sentence, the analyzed conjunctions are interpreted as markers of the separation of the secondary sentence elements and the homogeneity of the connection between the elements of the sentence. Grammatical and

semantic-syntactic features of the author's style within the boundaries of the researched topic are determined.

Examples from the writer's works confirmed the active functioning of each of the subgroups of subordination-sequential conjunctions and the peculiarities of their semantic and syntactic manifestation. Among the explanatory-distinctive conjunctions, the most actively used is – зокрема, among the accented-distinctive ones – особливо, within the explanatory-finding ones – а саме, temporal-comparative, conditional-comparative – тоді як, коли ...то, permissive-opposite – хай ...але, хоч ...але. Quantitative indicators of the frequency of use of each connective mean were determined. The subgroup of accented-distinctive conjunctions is the least represented in the novels of V. Shevchuk, the group of permissive-opposite ones is the most numerous.

Keywords: subordinate-coordinate conjunctions, explanatory-distinctive, accented-distinctive, explanatory-exploratory, temporal-comparative, conditional-comparative, permissive-opposite, novels of Valery Shevchuk.

A szinkretikus alárendelő kötőszók szemantikai és szintaktikai lehetőségei

(V. Sevcsuk munkái alapján)

Mászljuk, Natália, PhD-hallgató. Bohdan Hmelnickij Nemzeti Egyetem, Ukrán Nyelvészeti és Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék. masluk.natalka@gmail.com, ORCID: 0000-0002-9746-6039

A tanulmány Valerij Sevcsuk munkássága alapján elemzi az alá- és mellérendeltségi viszony szinkretikus kötőszavaiban rejlő szemantikai-szintaktikai lehetőségeket.

A kötőszók előfordulásait és sajátosságait a "Hegyi ház", "A szerény mezőn", "A mélység szeme", "A horror kezdete", "A holtak szelleme", "Ház", "Három levél az ablakon kívül" című művek szövegei alapján elemezzük. Kutatásunk során L. V. Shityk szinkretikus konnektívumok osztályozását vesszük alapul, amelyet K. G. Horodenskaya tipológiája alapján dolgoztak ki.

Vizsgáltuk az alárendeltségi sorrend izolált kötőszavainak mint a szemantikai-szintaktikai viszonyok markereinek funkcionális potenciálját a szinkretikus komplex mondatokban. Az elemzett kötőszókat a következő szemantikai kategóriákba soroltuk: magyarázó-megkülönböztető, hangsúlyos-megkülönböztető, magyarázó-feltáró, időbeli-összehasonlító, feltételes-összehasonlító, megengedő-ellentétes.

A kötőszótípusok kétféle szinkretikus összetett mondatral korrelálnak: formailag alárendelt és jelentésükben egymást követő (magyarázó és összehasonlító altípusok), valamint alárendelt-soros formában és jelentésben (megengedő-ellentétes altípus). Tisztáztuk a konstrukciók analóg szemantikai-szintaktikai kapcsolatait. Az egyszerű összetett mondat szintaktikai változatában az elemzett kötőszavak a mondat másodlagos tagjai elkülönülésének és a mondattagok közötti kapcsolat homogenitásának jelzőként értelmeződnek. Meghatároztuk a szerző stílusának nyelvtani és szemantikai-szintaktikai sajátosságait a kutatott témakörön belül.

Az író műveiből vett példák megerősítették az alárendelt kötőszók egyes alcsoportjainak aktív működését, szemantikai és szintaktikai megnyilvánulásuk sajátosságait. A legtöbbször előforduló kötőszavak: "зокрема", "особливо", "а саме", "тоді як, коли ...то", "хай ...але, хоч ...але". Meghatároztuk az egyes kötőszavak előfordulási gyakoriságának mennyiségi mutatóit. V. Sevcsuk műveiben a legkevésbé előfordulóak az hangsúlyos-megkülönböztető kötőszavak csoportja, a legtöbb a megengedő-ellentétes.

Kulcsszavak: alá- és mellérendelő kötőszók, magyarázó-megkülönböztető, hangsúlyos-megkülönböztető, magyarázó-feltáró, időbeli-összehasonlító, feltételes-összehasonlító, megengedő-ellentétes, V. Sevcsuk művei.